

Г А Б Р І Е Л ь Г А Р С І Я
М А Р К Е С

СТО РОКІВ
САМОТНОСТІ

ХАРКІВ
«ФОРМ»
2025

Через багато років, за мить до бути розстріляним полковник Ауреліано Буендіа мимоволі пригадав той далекий вечір, коли батько узяв його з собою показати лід. Макондо в ті часи було невеликим селищем із двох десятків хатинок з глини та очерету, зведених на березі прозорої річки, яка струмувала річищем, утвореним гладкими, білими та величезними валунами, що нагадували доісторичні яйця. Світ лежав ще таким первозданним, що більшість речей не мали назв, і доводилось, показуючи, тицяти на них пальцем. Щоберезня біля селища ставав шатром гурт убраних у лоскуття циган і під гучний супровід свистків і бубонів знайомив селян з новими винаходами людства. Спершу вони привезли магніт. Кремезний циган зі скуйовдженою бородою і чіпкими, мов горобині лапки, руками, який назвався Мелькіадесом, влаштував феєричну демонстрацію, як він сам сказав, восьмого дива світу, створеного мудрецьями-алхіміками з Македонії. Він переходив з хати до хати, тримаючи в руках два металеві бруски, і людей охоплював жах, коли вони бачили, як казанки, миски, обценьки та жаровні зривалися зі своїх місць, як рипіло дерево від відчайдушного прагнення цвяхів і гвинтів видертися геть, і навіть давно загублені речі з'являлися саме там, де їх найбільше шукали, й тяглися вибором за магічними брусками Мелькіадеса. «Речі живуть своїм

життям, — проголошував циган із відчутним акцентом, — уся штука в тому, щоб пробудити їхню душу». Хосе Аркадіо Буендіа, чия нестримна уява завжди випереджала геніальність природи, а тим більше чародійство, вирішив, що можна застосувати цей некорисний винахід для видобутку золота з землі. Мелькіадес, будучи порядною людиною, попередив: «Для цього це непридатне». Але Хосе Аркадіо Буендіа, котрий не вірив тоді в порядність циган, обміняв свого мула і кількох козенят на два намагнічені бруски. Урсулі Ігваран, його дружині, котра розраховувала завдяки цим тваринам збільшити скудні сімейні статки, не вдалося його відмовити. «Невдовзі золота буде стільки, що хоч хату мости», — казав їй чоловік. Кілька місяців він зі шкіри пнувся, щоб довести правдивість своїх слів. Клаптик за клаптиком обстежував місцевість, навіть дно річки, тягнучи за собою два залізні бруски й повторюючи вголос заклинання Мелькіадеса. Єдине, що йому вдалося відкопати, були геть проіржавілі обладунки п'ятнадцятого століття, що перекотисто гуркотіли, ніби величезний порожній гарбуз із камінцями всередині. Коли Хосе Аркадіо Буендіа з чотирма його помічниками вдалося розібрати обладунки, вони побачили там скам'янілий кістяк, на шиї якого висів медальйон із жіночим локоном.

У березні цигани з'явилися знову. Цього разу принесли зорovu трубу із лупу в бубон завбільшки, що їх показували як останній винахід євреїв з Амстердама. Зорovu трубу встановили на вході до свого шатра, а одну циганку всадовили на далекому краю селища. За п'ять реалів люди дивилися в зорovu трубу і бачили циганку на відстані витягнутої руки. «Наука стерла відстані, — проголошував Мелькіадес. — Незабаром людина, не виходячи з хати, зможе побачити все, що відбувається деінде у світі». Одного спекотного дня вони влаштували дивовижну демонстрацію велетенської лупи: поклали посеред вулиці обе-

ремок сухої трави й запалили, спрямувавши на неї пучок сонячних променів. Хосе Аркадіо Буендіа, який ще не оговтався від невдачі з магнітами, сяйнула ідея використати цей винахід як бойову зброю. І знову Мелькіадес спробував було його відмовити. Та, зрештою, погодився обміняти лупу на намагнічені бруски та три монети колоніальних часів. Урсула в розпачі вмивалася сльозами. Ці монети склали частину тих золотих монет, які її батько заощадив, бідуючи довгі роки життя, і які вона зберігала в скриньці під ліжком, очікуючи слушної нагоди, щоб ужити на користь. Хосе Аркадіо Буендіа не завдався клопотом її розрадити, цілковито захоплений мілітарними експериментами з самовідданістю вченого, готового ризикнути власним життям. Прагнучи продемонструвати дієвість лупи проти ворожого війська, сам став під пучок сонячних променів і отримав опіки, що перетворились на виразки й довго загоювались. Так би й хату підпалив, якби не протести дружини, стривоженої небезпечною вигадкою. А тоді безліч годин просидів у своїй кімнаті, роблячи розрахунки стратегічних можливостей нової зброї, й, зрештою, склав навдивовижу зрозумілий і дуже переконливий навчальний посібник. Надіслав його керівництву держави разом із численними свідченнями своїх експериментів та аркушами з пояснювальними кресленнями, передавши це посланцеві, який перетнув гори, продерся крізь безкраї драговини, подолав бурхливі потоки, трохи не загинув від лап хижих звірів, відчаю та чуми, поки дістався шляху, яким ходили поштові мули. Хоч подорож до столиці в ті часи була майже неможливою, Хосе Аркадіо Буендіа пообіцяв її здійснити, щойно отримає урядовий наказ, щоб продемонструвати на практиці свій винахід воєначальникам і навчити їх особисто складному мистецтву сонячної війни. Кілька років чекав на відповідь. Зрештою, втомившись чекати, побід-

кався Мелькіадесу на невдачу зі своїм проектом. Циган цього разу проявив показову порядність: повернув золоті дублони в обмін на лупу, до них додав ще португальські мапи та навігаційні інструменти. Власноруч написав стислий виклад досліджень ченця Германа, який також йому залишив, щоб він зміг користатися астролібією, компасом і секстантом. Довгі місяці пори дощів Хосе Аркадіо Буендіа просидів, замкнувшись у курнику, який спорудив углибині двору, щоб ніхто не заважав його дослідам. Потім, зневаживши всі домашні обов'язки, марнував ціліснічкі ночі в патію, спостерігаючи за рухом зірок, і ледь не отримав сонячний удар, намагаючись навчитися точно визначати положення сонця в зеніті. Коли опанував навігаційні інструменти, здобув таке уявлення про простір, що дозволяло йому здійснювати плавання невідомими морями та океанами, мандрувати безлюдними землями, встановлювати зв'язки з чарівними створіннями, не виходячи зі свого кабінету. Саме в той час у нього з'явилася звичка розмовляти з самим собою, блукаючи по хаті й не помічаючи нікого, поки Урсула з дітьми працювали в городі до сьомого поту, доглядаючи банани та малангу, вирощуючи маніоку, ямс, гарбузи та баклажани. Аж тут його лихоманкова активність з якогось доброго дива вщухла і змінилася раптовим остовпінням. Кілька днів він ходив наче зачарований, повторюючи пошепки про себе дивовижні речі, яким сам не йняв віри. Нарешті, одного грудневого вівторка, в обідню годину махом скинув із себе тягар душевних сумлінь. Його діти до скону пам'ятатимуть ту величаву урочистість, з якою батько сів у голові столу, лихоманково трусячись, виснажений безсонними ночами та запаленою уявою, і проголосив їм про своє відкриття:

— Наша земля кругла, немов помаранча.

Урсулі терпець урвався. «Коли сам здурів, то хай тобі грець! — крикнула вона. — Але не тумань голову дітям цією

циганською маячнею». Хосе Аркадіо Буендіа, мов скеля, і оком не повів, коли дружина в нападі гніву розтрощила астролябію об підлогу. Сконструював іншу, зібрав у своєму курнику односельців і розповів, спираючись на теорію, в якій ніхто нічого не втямив, що коли плисти весь час на схід, можна повернутися до пункту відправлення. У селищі вже схилялися до думки, що Хосе Аркадіо Буендіа зсунувся з розуму, коли з'явився Мелькіадес і все поставив на місце. Він привселюдно склав хвалу розуму цього чоловіка, який за допомогою простих астрономічних спостережень побудував теорію, що вже знайшла практичне підтвердження, але про яку ще не знали в Макондо. На знак свого захоплення зробив подарунок, якому роковано було визначити майбутнє Макондо: лабораторний набір для алхімії.

На той час Мелькіадес навдивовижу швидко постарів. У свої перші приїзди він був на вигляд того самого віку що й Хосе Аркадіо Буендіа. Але якщо останній зберіг надзвичайну силу і ще міг звалити на землю коня, схопивши його за вуха, то цигана ніби пожирала якась нездоланна недуга. Хоч, насправді, це були наслідки багатьох екзотичних хвороб, що їх він переніс під час своїх незліченних подорожей світом. Як він розповідав Хосе Аркадіо Буендіа, допомагаючи йому складати лабораторію, смерть скрізь ішла за ним назирці, дихала в потилицю, але так і не наважилась завдати останнього удару. Він зумів уникнути багатьох нещасть і катастроф, що терзали род людський. Пережив пелагру в Персії, цингу в Малайзії, проказу в Александрії, бері-бері в Японії, бубонну чуму на Мадагаскарі, землетрус на Сицилії, величезну кораблетрощу в Магеллановій протоці. Цей чародійник, котрий казав, що володіє таємним кодом Нострадамуса, був чоловіком похмурим, огорнутим смутком, з азійськими очима, які, здавалося, бачили зворотний бік речей. Носив великий чорний крилатий капелюх, що нагадував

розгорнуті воронячі крила, і оксамитову камізельку, вкриту патиною століть. Попри свою безмежну мудрість і загадковість, був плоть від плоті земною людиною, обтяженою дрібними проблемами буденного життя. Скаржився на старечі хворості, переймався фінансовими негараздами й давно перестав посміхатися, бо розрахувався зубами з цингою. Хосе Аркадіо Буендіа був певен, що саме той задушливий день, коли циган розкрив йому свої секрети, поклав початок їхній міцній дружбі. Діти на всі вуха слухали дивовижні розповіді Мелькіадеса. Ауреліано, тоді п'ятирічний хлопчина, на все життя запам'ятав, як він сидів того дня під розпеченим світлом, що лилося крізь вікно, і своїм гучним, схожим на орган голосом проводив їх до найтемніших куточків уяви, а по його скронях котилися жирні краплі поту від спеки. Його старший брат Хосе Аркадіо передасть цей дивовижний образ, ніби спадок пам'яті, всім своїм наступним поколінням. А от Урсула, навпаки, зберегла погані спогади про той візит, бо ввійшла до кімнати саме тієї миті, коли Мелькіадес розбив випадково слоїчок з хлоридом ртуті.

— Запах диявола, — просичала вона.

— Аж ніяк, — зауважив Мелькіадес. — Доведено, що від диявола відгонить сіркою, а це просто крапля сулеми.

З видом знавця узявся пояснювати сатанинські властивості цинобри, але Урсула не стала слухати, а забрала дітей на молитву. Той їдкий запах назавжди поєднався в її пам'яті з образом Мелькіадеса.

Примітивну лабораторію — не рахуючи численних казанків, лійок, реторт і фільтрів — складала простенька тигельна піч, скляна колба з вузькою і довгою шийкою, імітація філософського яйця і дистильатор, який сконструювали самі цигани, використовуючи сучасні описи перегінного тритрубного кубу Марії Юдейської. Крім того, Мелькіадес залишив зразки

семи металів, що відповідали сімом планетам; формули Мойсея і Зосіми, щоб подвоювати золото; нотатки і малюнки про Велике діяння, які дозволяли здатному їх витлумачити вдатися до видобування філософського каменю. Захоплений простотою формул для подвоєння золота, Хосе Аркадіо Буендіа протягом кількох тижнів упадав коло Урсули, випрошуючи її витягти зі сховку золоті монети, щоб подвоїти їхню кількість стільки разів, на скільки порцій можна було поділити ртуть. Урсула, як це зазвичай траплялося, не встояла перед нестримним натиском свого чоловіка. Отож Хосе Аркадіо Буендіа кинув тридцять дублонів у тигель і сплавив їх із мідною стружкою, аурипігментом, ртуттю і свинцем. Тоді в казані з рициновою олією дав кипіти на відкритому вогні, доки утворився густий і смердючий сироп, схожий більше на дешеву рідку карамель, ніж на коштовне золото. Після небезпечних і відчайдушних спроб дистиляції дорогоцінна спадщина Урсули, доплавлена сімома планетарними металами, оброблена ртутним герметиком і синім купоросом, повторно проварена у свинячому жиру за браком реп'яхової олії, обернулась у якусь обвуглену шкварку, що її не можна було відшкребти від денця казана.

Коли цигани повернулися знову, Урсула встигла налаштувати проти них усе селище. Однак цікавість переважила страх, бо цього разу цигани обійшли селище, оглушливо граючи на всіх музичних інструментах, поки зазивач оголошував про показ найдивовижнішого відкриття назіанзійців¹. Тож увесь люд посунув до шатра, де, сплативши один сентаво за вхід, побачили помолоділого Мелькіадеса, відродженого, без зморшок, з новими та блискучими зубами. Ті, хто пам'ятав його поїдені цингою ясна, запалі щоки та вицвілі губи, відчули жах від та-

¹ Жителі Назіанзу, історичного міста в римській провінції Каппадокії — прим. перекладача.

кого беззаперечного доказу надприродної сили цигана. І той жах переріс у паніку, коли Мелькіадес раптом вийняв усі зуби разом із яснами з рота і показав їх на мить публіці — на ту летючу мить, коли він знову обернувся на підупалого на силах чоловіка минулих літ, — а тоді вставив зуби назад і посміхнувся, демонструючи цілковиту владу над повернутою молодістю. Навіть Хосе Антоніо Буендіа вирішив, що пізнання Мелькіадеса заступили вже за межу дозволеного, але щиро зрадів, коли циган по секрету пояснив йому механізм вставних щелеп. Це видалося йому настільки простим і дивовижним, що він миттєво втратив інтерес до алхімічних експериментів, знову впав у якийсь безрадісний стан, майже не їв, а знай день крізь день міряв хату кроками.

— У світі відбуваються неймовірні речі, — казав він Урсулі. — Навіть поряд, за річкою, вже використовують найрізноманітніші дивовижні пристрої, а ми тут живемо як невігласи.

Ті, хто знав його з часів заснування Макондо, дивувалися, як він змінився під впливом Мелькіадеса. Спочатку Хосе Антоніо Буендіа був таким собі молодим патріархом, який навчав, як сіяти, і давав поради, як доглядати дітей і тварин, який усім допомагав, не цурався й важкої праці, щоб громада стала на ноги. Що його будинок від першого дня був найкращим, інші брали його за взірць. Там була простора і світла вітальня, їдальня у вигляді тераси, оздобленої яскравими квітами, дві спальні, патіо з величезним каштаном, доглянутий город і загінка, в якій мирно уживалися кози, свині та кури. Єдине, чого не дозволялося тримати не тільки в цьому будинку, а й в усьому селищі, так це бійцівські півні.

Урсула була трудівницею до пари чоловікові. Моторна, маленька, доскіплива, ця жінка зі сталевими нервами, яка ніколи в житті не співала — ніхто не чув цього, — схоже, встигала скрізь від світанку аж до пізньої ночі, супроводжувана легким

шурхотом своїх спідниць з оборками. Завдяки їй земляна підлога, глинобитні нетиньковані стіни та дерев'яні саморобні меблі завжди були чистими, а старі скрині, де зберігалася білизна, ніжно пахнули базиліком.

Хосе Аркадіо Буендіа, найзаповзятіша людина в селищі, організував спорудження будинків у такий спосіб, щоб від кожного з них було однаково близько дістатися річки й набрати води, а вулиці проклав так розважливо, щоб жоден будинок у години спеки не опинявся на сонці довше за інший. Макондо за кілька років стало таким впорядкованим і господаровитим селищем, якого в житті не бачили його триста мешканців. Справді, щасливе селище, де нікому ще не минуло тридцяти років і де ще ніхто не вмирав.

Від часу заснування поселення Хосе Аркадіо Буендіа взявся конструювати сильці та клітки. Невдовзі наповнив вивільгами, канарейками, сиворакшами та берестянками не лише свій, а усі будинки в селищі. Різноголосі пташині співи були настільки гучними, що Урсула затуляла вуха бджолиним воском, щоб не зсунутися з глузду. Коли цигани Мелькіадеса дісталися сюди вперше, пропонуючи скляні кульки від головного болю, всі були подивовані, як вони змогли розшукати селище, загублене серед сплячих боліт, і цигани зізналися, що йшли на спів птахів.

Той потяг до соціальної активності швидко розвіявся, витіснений магнітною лихоманкою, астрономічними розрахунками, мріями про перетворення і жадобою пізнати дива світу. З підприємливого і ошатного Хосе Аркадіо Буендіа перетворився у записного на вигляд ледацюгу, задрипанця з запущеною бородою, яку Урсулі ледь вдавалося підрізати кухонним ножем. Чимало хто вважав його жертвою якогось невідомого чаклунства. Але навіть ті, хто був переконаний у його божевіллі, полишили роботу і родини, коли він поклав на плечі будівельні

інструменти та закликав усіх приєднатися до нього, щоб прорубати шлях, який наблизить Макондо до великих винаходів.

Хосе Аркадіо Буендіа не уявляв до пуття місцеву географію. Знав тільки, що на схід лежить ланцюг нездоланих гір, а за ним — стародавнє місто Ріоача, де в давноминулі часи — як розповідав його дід, перший Ауреліано Буендіа — сер Френсис Дрейк захоплювався тим, що гатив з гармат по крокодилах, яких потім підштопували та набивали соломкою, щоб надіслати в дарунок королеві Єлизаветі. Замолоду він та його знайомі з дружинами, дітьми, тваринами й усіляким хатнім скарбом перетнули гори в пошуках виходу до моря, а через два роки і два місяці припинили похід і заснували Макондо, щоб не вирушати в дорогу назад. Отож, це був напрямок, який його не цікавив, бо міг лише повернути в минуле. На південь лежали мочари, вкриті вічнозеленим рослинним плетивом, і широченне болото, яке, за словами циган, було безкраїм. На заході велике болото зливалося із заобрійними водами, де жили китоподібні створіння з ніжною шкірою, головою і тілом жінки, які зазнавали мореплавців принадою своїх велетенських персів. Цигани пливли цим шляхом півроку, перш ніж досягли смуги суходолу, якою ходили поштові мули. Згідно розрахунків Хосе Аркадіо Буендіа, єдиною можливістю прийти до цивілізації був шлях на північ. Він забезпечив знаряддям і мисливськими рушницями тих самих чоловіків, які супроводжували його при заснуванні Макондо, поклав у торбину свої навігаційні інструменти та мапи, й пустився на всі заставки.

Перші дні минули без особливих труднощів. Вони зійшли кам'янистим берегом річки до того місця, де кілька років тому надібали обладунки лицаря, і далі заглибились у ліс, торуючи стежку крізь зарості диких апельсинів. Наприкінці тижня вполювали та підсмажили оленя, але з'їли тільки половину, реш-

ту ж засолили про запас. Завдяки цьому намагалися віддалити час, коли доведеться їсти птахів гуакамайо, синювате м'ясо яких мало різкий мускусний присмак. Десять наступних днів не бачили сонця. Ґрунт під ногами пом'якшав і зволожнів, ніби вулканічний попіл, рослинність ставала дедалі підступнішою, крок за кроком даленіли голоси пташок і гамір мавп, усе потонуло в невимірному смутку. У цьому раю вологості й тиші, що не знав ще первородного гріха, чоботи загрузали в паруючих оліїстих калабанях, поки мандрівники, охоплені найдавнішими спогадами, рубали мачете соковиті іриси та золотавих саламандр. Цілий тиждень, майже не розмовляючи, вони рухались, мов сновиди, царством безпросвітної печалі, де час від часу лише спалахувало легке миготіння жуків-світляків, а груди спирали задушливий запах гнилизни. Повернути назад не могли, бо прорубана стежина швидко зникла під новими рослинами, які ніби випиналися на очах. «Дарма! — заспокоював Хосе Аркадіо Буендіа. — Головне не втратити орієнтацію в просторі». Покладаючись на компас, він вів свій загін до невидимої півночі, аж поки вони минули зачаровану місцину. Була непроглядна ніч, хоч в око стрель, але в темряві відчувався свіжий і чистий подих вітру. Виснажені тривалою мандрівкою, вони повісили гамаки й уперше за півмісяця міцно заснули. Прокинулись, коли сонце вже встало, і зачудувалися побаченим. Перед ними, серед папороті та пальм, білий і розмитий у тихому ранковому світлі, постав величезний іспанський галеон. Він був трохи завалений на правий борт, а з його вцілілого ранґоуту звисали жалюгідні обривки вітрил з оснащенням, оповитим орхідеями. Його корпус, вкритий суцільним панциром скам'янілих черепашок і ніжним мохом, міцно вріс у кам'янисту землю. Здавалося, ця конструкція існувала у своєму власному світі, просторі самотності й забуття, закритому для вивертів часу і пташиних посе-

лень. Усередині судна, яке мандрівники обшукали з прихованим жаданням, не було нічого, крім заростів квітів.

Знахідка корабля, що вказувала на близькість моря, стала холодним душем для Хосе Аркадіо Буендіа. Він подумав, що доля знову зло насміялася з нього, як і тоді, коли він шукав море, долаючи незліченні труднощі та поневіряння, але так і не знайшов, а тепер, не шукаючи, вийшов до моря, яке постало нездоланною перешкодою на його шляху. Через багато років полковнику Ауреліано Буендіа також випало перетинати цю місцевість, коли тут уже проходив регулярний поштовий шлях; єдине, що він побачив, був обвуглений каркас корабля посеред макового поля. Тільки тоді, переконавшись, що та історія не була плодом вигадки його батька, він задався питанням, як міг галеон зайти так далеко на сушу. А от Хосе Аркадіо Буендіа не переймався цим, коли вийшов до моря ще через чотири дні подорожі, за дванадцять кілометрів від галеона. Його мрії розвіялись тут, на березі моря попелястого кольору, пінистого і брудного, яке не вартувало ризиків і жертв його заміру.

— Трясця! — вигукнув він. — Навколо Макондо сама вода.

Думка про те, що Макондо розташоване на півострові, панувала тривалий час, породжена сумнівною мапою, яку склав Хосе Аркадіо Буендіа після повернення з експедиції. Він накреслив її розлютовано, умисно перебільшуючи складнощі комунікації, ніби караючи себе за помилку у виборі місця для селища.

— Ми назавжди відрізані від світу, — бідкався він Урсулі. — Тут і зогниємо живцем, не скуштувавши плодів науки.

Така переконаність, яку він обсмоктував кілька місяців у своїй комірчині-лабораторії, змусила його розробити план перенесення Макондо у вигідніше місце. Однак цього разу Урсула запобігла його черговому навіженству. Діючи тихенько і наполегливо, як мураха, вона налаштувала жіночу половину селища

проти непослідовності чоловіків, котрі вже почали готуватися до переїзду. Хосе Аркадіо Буендіа не помітив, коли саме і через які ворожі сили його наміри заплуталися у павутинні відмовок, затримок та ухилинь, аж поки видалися чистісінькою вигадкою. Урсула спостерігала за ним з невинним виглядом, навіть проїнялась жалістю тим ранком, коли побачила, як він у своїй комірчині-лабораторії складає по збережених ящиках лабораторне приладдя і бубонить під ніс про наміряне переселення. Вона його не чіпала. Дозволила забити ящики цвяхами та написати згори пензликом із чорнилом свої ініціали, не докоряючи й півсловом, хоч знала, що і йому вже відомо (бо збагнула це з його тихого бубоніння), що чоловіки селища не підтримають його заміру. Лише коли він узявся знімати двері комірчини, Урсула наважилась запитати, навіщо він це робить, і він з якоюсь гіркотою відказав: «Що ніхто не хоче йти, підемо удвох». Урсула не поворухнулась.

— Ні, ми нікуди не підемо, — заперечила вона. — Тут у нас народився син, і ми залишимося тут.

— Але у нас тут іще ніхто не похований, — зауважив він. — Людина не прив'язана до місця, якщо там немає могил рідних.

Урсула м'яко, але рішуче відповіла:

— Коли потрібна чиясь смерть, я ладна померти, щоб залишитись.

Хосе Аркадіо Буендіа не уявляв, що у його дружини така сильна воля. Спробував її переконати, малюючи фантастичні картини, обіцяючи дивовижний світ, де досить полити землю чарівною рідиною, щоб усе родило, де продають за безцінь різні засоби від болю. Але Урсула не піймалася на гачок його обіцянок.

— Замість гратися в божевільні вигадки, краще б дав раду дітям, — відрубала вона. — Подивись на них, покинуті напризволяще, як ті звірятка.